

ЛІТЕРАТУРА:

1. Толстая С.М. Этнолингвистика Ежи Бартмиńskiego // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Ежи Бартмиński. – Москва, 2005. – С. 9–20;
2. Bartmiński J. O derywacji stylistycznej (na przykładzie poetyckiego interdialektu folkloru i “gwary” w literaturze // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze. – 1978, z. 54. – s. 87–111;
3. Bartmiński J. O języku folkloru. – Wrocław, 1973;
4. Bartmińska I, Bartmiński J. Nazwiska obce w języku polskim. Problemy poprawnościowe. Słownik wymowy i odmiany. – Warszawa, 1978;
5. Bartmiński J. Definicja leksykograficzna a opis języka // Słownictwo w opisie języka / Red. Kazimierz Polański. – Katowice, 1984. – s. 9–21;
6. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa // Konotacja / Red. Jerzy Bartmiński. – Lublin, 1988, „Czerwona seria“, t. 3. – s. 169–185;
7. Bartmiński J. Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. – t. 41, 1988. – s. 91–104; також: Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne. – Lublin, 2007. – s. 72–84;
8. Bartmiński J. Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego // Język a kultura, t. 2. – Wrocław, 1989. – s. 293–312;
9. Bartmiński J. Folklor – język – poetyka. – Lublin, 1990.
10. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. – Lublin, 2006, 2007, 2009;
11. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. – Lublin, 2007;
12. Bartmiński J. Polifoniczność tekstu czy podmiotu? Podmiot w dialogu z samym sobą // Podmiot w języku i kulturze / Red. Bartmiński J. Anna Pajdzińska, Lublin, 2008, „Czerwona seria“, t. 25. – s. 161–183;
13. Bartmiński J., Niebrzegowska Bartmińska S. Tekstologia. – Warszawa, 2009;
14. Majer-Baranowska U. Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce // Etnolingwistyka. – t. 16, 2004. – s. 85–109;
15. Putnam H. Mind, Language and Reality. Philosophical Papers, vol. 2, Cambridge, 1975;
16. Słownik stereotypów i symboli ludowych, Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępcą redaktora Stanisława Niebrzegowska. – Lublin, 1996. – t. Kosmos. [cz.] 1. Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; [cz.] 2. Ziemia, woda, podziemie, 1999.
17. Schaff A. Stereotypy a działanie ludzkie. – Warszawa, 1981.

Безпаленко А.М. (Київ, Україна)

Натяк як особливий тип гештальтвідношень у комунікативній ситуації

Стаття є продовженням серії статей автора, де комунікативна ситуація розглядається з позицій гештальт-теорії. У статті описується такий тип гештальтвідношень, як натяк. Стверджується, що при цьому типі гештальтвідношень вирішальним фактором для установлення порозуміння є збіг фігур у гештальті ситуації мовця і гештальті ситуації слухача.

Ключові слова: гештальт, фігура, натяк, розуміння.

Статья является продолжением серии статей автора, где коммуникативная ситуация рассматривается с позиций гештальт-теории. В статье описывается такой тип гештальтотношений, как намек. Утверждается, что при этом типе гештальтотношений решающим фактором для установления взаимопонимания является совпадение фигур в гештальте ситуации говорящего и гештальте ситуации слушателя.

Ключевые слова: гештальт, фигура, намек, понимание.

This article continues the series of the author's articles where the communicative situation is considered from the gestalt-theory position. It is described in the article such type of gestalt-relations as tip. It is alleged that the decisive factor for fixing of mutual understanding is coincidence of the figures in the speaker's gestalt-situation and listener's gestalt-situation in this type of gestalt-relations.

Key words: *gestalt, figure, tip, understanding.*

Свого часу ми неодноразово звертали увагу на можливість і необхідність розгляду мовних явищ через призму такого потужного напрямку у науці, як гештальт-теорія (гештальтпсихологія) [2], [3], [4]. Результуючим визначенням гештальту можна вважати таку формулу: **гештальт – це комплексний (багатокомпонентний) образ ділянки дійсності, у якому системно і якісно неповторно схоплено часовою зв'язкою та пов'язано "спільною долею" однорідні і різнорідні елементи так, що цей багатокомпонентний образ утворює нову якість, відмінну від якостей його елементів, і властивості якого не можна вивести із властивостей цих елементів** [6], [9, 41], [8, 346], [11, 444]. Надзвичайно важливими атрибутами гештальту, сказати б, його диференційними ознаками, є те, що психофізіологи називають "спільна доля" і "часова зв'язка", які конвергують елементи, що входять до його структури, у єдине ціле [5, 100], [11, 447].

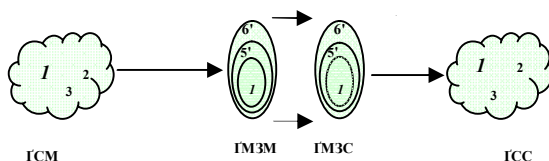
Крім того, що гештальт-теоретичний розгляд мовних явищ дає нам іще одну точку зору для аналізу, він також здатен забезпечити більш високий рівень абстракції, що у свою чергу дає можливість по-новому класифікувати комунікативні ситуації, а також вивести більш універсальні закономірності функціонування мови.

Гештальт, як і мова, супроводжує усе наше життя, усі наші дії, тому повсякчасно у мові знаходить своє відображення, впливає на неї і взаємодіє з нею. Щоправда, у цій взаємодії слід розрізняти два напрями: "від мовця (адресанта) до адресата" і "від адресата до мовця". Стосовно мовця, то на гештальт, що виникає у його свідомості, впливає реальна ситуація, з тим, використовуючи свою мовну компетенцію, він доносить її до слухача. Стосовно ж слухача – навпаки, мовлення адресанта формує гештальт у свідомості адресата, а з тим відбувається "звіряння", **збіг** чи **незбіг** із гештальтом ситуації.

У попередніх публікаціях, які, до речі, опубліковані у номерах цього ж збірника [2], [3], [4] ми детально описали кілька типів гештальтвідношень у комунікативній ситуації, які призводять до семантичних зсувів у змісті слова, зокрема "ситуативне розуміння" і "неточне розуміння". Метою цієї статті є охарактеризувати іще один тип, яким, власне, є **натяк**.

Як і кожен інший, цей тип гештальтвідношень являє собою гру чотирьох гештальтів – гештальту ситуації мовця (ГСМ) і гештальту ситуації слухача (ГСС), а також гештальту мовного знака мовця (ГМЗМ) і гештальту

мовного знака слухача (ГМЗС). Але особливістю цього типу гештальтвідношень є те, що комунікативний тиск самих гештальтів ситуації (тиск порозуміння) тут настільки значний, що для досягнення взаєморозуміння достатньо лише натяку на номінацію цих фігур, тому тут можливе застосування невнормованої редукції експонента мовного знака (6'). (Елемент 5' позначає внутрішню форму знака). Тут збіг фігур ГСМ і ГСС як комплексний фактор, що включає вербальні і невербальні елементи, є вирішальною умовою взаєморозуміння. Для взаєморозуміння такий збіг більш важливий, ніж збіг фігур гештальтів мовного знака. Комунікативна цінність ГМЗМ і ГМЗС тут суттєво знижується. Це тип відношень, коли розуміння ситуації вже встановлено раніше, а комунікація має на меті лише формально підтвердити фігуру, яку вже і без того виділено. Деформований експонент мовного знака виступає тут у якості сигналу про початок одночасного, синхронного думання про фігуру. Схематично це можна зобразити так:

ГСМ складається із n елементів (1, 2, 3), ГСС теж із n елементів (2, 1, 3), що означає, що і мовець, і слухач однаково бачать ту чи іншу ділянку дійсності. Це – стан, охарактеризований Л. Виготським, як "однакова направленість свідомості", при якій "роль мовленнєвих стимулів зводиться до мінімуму, а розуміння відбувається безпомилково" [7, 503], коли має місце "спільність аперецепційного базису" [1, 71 з посиланнями на Л. Якубинського]. Прикладами, що ілюструють цей тип відношень, можуть бути "конспективні скорочення" при писемному мовленні. Яскравою ілюстрацією цього є приклад писемного мовлення Левіна і Кіті з роману "Анна Кареніна" Л.Толстого, на який звертає увагу Л.Виготський:

"Никто не расслышал того, что он (умирающий Николай Левин) сказал, одна Кити поняла. Она поняла потому, что, не переставая, следила мыслью за тем, что ему нужно было". З точки зору гештальт-теорії можна сказати, що в її думках, які невпинно "слідкували за думкою того, хто вмирає", вже було виділено ту фігуру, яку Левін позначив ні для кого не зрозумілим (крім Кіті) словом. "Але найбільше заслуговує на увагу, – підкреслює Виготський, – приклад освідчення Кіті і Левіна із застосуванням початкових літер слів" [7, 501]: *"Я давно хотел спросить Вас одну вещь". – "Пожалуйста, спросите". – "Вот", – сказал он и написал начальные буквы: К, В, В, М, О, Э, Н, М, Б, З, Л,*

Э, Н, И, Т. Буквы эти значили: "Когда Вы мне ответили: этого не может быть, значило ли это никогда или тогда". Не было никакой вероятности, чтобы она могла понять эту сложную фразу. "Я поняла", – сказала она, покраснев. "Какое это слово?" – сказал он, указывая на "Н", которым означалось слово "никогда". Это слово значит "никогда", – сказала она, но это неправда". Он быстро стер написанное, подал ей мел и встал. Она написала: "Т, Я, Н, М, И, О,". Он вдруг просиял: он понял. Это значило: "Тогда я не могла иначе ответить". Она написала начальные буквы: "Ч, В, М, З, И, П, Ч, Б". Это значило: "Чтобы Вы могли забыть и простить, что было". Он схватил мел напряженными дрожащими пальцами и, словив его, написал начальные буквы следующего: "Мне нечего забывать и прощать. Я не переставал любить Вас". – "Я поняла", – шепотом сказала она. Он сел и написал длинную фразу. Она все поняла и, не спрашивая его, так ли, взяла мел и тотчас же ответила. Он долго не мог понять того, что она написала, и часто взглядывал в ее глаза. На него нашло затмение от счастья. Он никак не мог подставить те слова, какие она разумела, но в прелестных, сияющих счастьем глазах ее он понял все, что ему нужно было знать. И он написал три буквы. Но он еще не кончил писать, а она уже читала за его рукой и сама докончила и написала ответ: да. В разговоре их все было сказано: было сказано, что она любит его и что скажет отцу и матери, что завтра он придет утром" [7, 501 – 502 із посиланням на Л.Толстого].

"При однаковості думок співрозмовників, при однаковій направленості їхньої свідомості роль мовленнєвих подразників зводиться до мінімуму, – зазначає Л.Виготський. Але між тим розуміння відбувається безпомилково. Л.Толстой звертає увагу в іншому творі на те, що між людьми, які живуть у близькому психологічному контакті, таке розуміння за допомогою тільки скороченого мовлення з півслова є швидше правилом, ніж винятком" [там само]. Абсолютний збіг ГСМ і ГСС (однакова направленість свідомості мовця і слухача суттєво зменшує комунікативну роль застосовуваних мовних знаків, тому тут вони потрібні лише як натяк на номінацію вже виділеної обома учасниками комунікації фігури або як указівку на унормований мовний знак. (Тому на нашій схемі семантичним фігурам ГМЗМ і ГМЗС відповідають маленькі одинички – 11).

Іншою ілюстрацією цього типу гештальтвідношень може бути оголошення, яке дав у газету Васисуалій Лоханкін із "Золотого теляти" І.Ільфа і Є.Петрова: "Сд. пр. ком. в. уд. в. н. м. од. ин. хол.". Мрійника і неробу Лоханкіна, як відомо, покинула його дружина Варвара, через що він залишився без грошей "на міліні", тому, щоб здешевити вартість (бо, очевидно, платити потрібно було за кожну літеру), дав таке "економне" оголошення. Адресат Бендер, який прийшов по цьому оголошенню, запитує у адресанта Лоханкіна: "А она на самом деле "пр." и имеет "в. уд. "?"", на що Лоханкін відповів: "Совершенно верно!" [10, 440].

Незважаючи на скорочення, деформацію графічного і звукового експонента застосованих мовних знаків, збіг фігур гештальтів ситуації повністю забезпечує розуміння. Збіг фігур гештальтів ситуації адресанта і адресата тут забезпечується багатьма екстралінгвістичними факторами: 1. Збіг бажання адресанта здати кімнату в найм і бажання адресанта її винайняти; 2. Оголошення розміщено в газеті, у рубриці "Здаю житло", що одразу звужує діапазон варіантів неправильного виділення фігур, відсікаючи зайві, тому "Сд. пр. ком. в. уд." легко розшифровується; 3. Адресант і адресат мешкають у місті, яке розташоване біля моря, тому скорочення "в. н. м." тут є дуже частотним скороченням і через те зрозумілим; 4. Загальновідомо, що мрія кожного орендодавця, щоб винаймач був "інтелектуалом" і бажано "одиноким".

Подібний тип гештальтвідношень трапляється при швидкому конспектуванні усних дискурсів, а також при написанні неофіційних записок різного змісту людьми, між якими психологічні, професійні, побутові стосунки давні і настільки близькі чи навіть інтимні, що вони у певних життєвих ситуаціях можуть без слів точно передбачити вчинки чи вербальну поведінку один одного: *Я т. л. ц!* = "Я тебе люблю, цілую!"; *ЛЦЧ* = "Люблю, цілую, чекаю!"; *Б 12 л ц т н* = "Буду о 12, люблю, цілую, твоїй пунтик" і т.п. Скорочення тут виступають у ролі **надзнака** унормованого знака чи його сигналу.

Щоправда, серед скорочень слід розрізнити **соціально унормовані**, власне аббревіатури (укр. МЗС, АН, КНУ, КПІ, ЖЕК, БАМ, СБУ, ФБР, РАГС, англ. WWW – world wide web, GB – Great Britain, ісп. GRP – Guardia Republicana), **скорочення-професіоналізми** (укр. ШКТ – шлунково-кишковий тракт; ССС – серцево-судинна система; ГРЗ – гостре респіраторне захворювання; КЗ – коротке замикання; ОМП – озброєння масового поразення; англ. http – hypertext transfer protocol, PDA – personal digital assistant тощо) та неунормовані індивідуальні скорочення – **солецизми**, про які йшлося вище. Уживання останніх двох має місце при більш звужених, чітко окреслених гештальтах ситуації. Але усі вони виконують функцію **натяку** на номінацію чи вказівки на предикацію.

Ряд літер, що заміщають тут ряд слів, очевидно, можна кваліфікувати як особливий надзнак, що набуває значення синонімічного субституційним словам. Важливим тут є порядок літер, який набуває ознак структури. З точки зору семіотики при цьому типові гештальтвідношень створюються особливі надзнаки-синоніми, які, щоправда, мають різний статус: загальноетнічні, професійні, індивідуальні (солецизми).

Очевидно, що, окрім побутового стилю, цей тип гештальтвідношень має місце також у вузькопрофесійних дискурсах – у наукових статтях та монографіях, де скорочення створюються авторами задля компактності та з метою уникнути повторювання багатокomпонентних термінів: *ЯЖ* – *якість*

життя, ДВ – додана вартість, МТР – міграція трудових ресурсів, НМКС – національно-мовні картини світу, у довідкових словниках та енциклопедіях: **к.** – капіталізм, **ф. Г.** – філософія Гегеля, **к.** – кислота, **м.** – метонімія тощо, де збіг гештальтів ситуації адресанта і адресата максимальний, а також у текстах художньої літератури для ілюстрації відповідного мовлення персонажів. Подібні скорочення останнім часом все більше набувають поширення в SMS-повідомленнях навіть між незнайомими людьми, але збіг гештальтів ситуації дозволяє безпомилково розуміти адресанта: *На Ваш. рах. зал. 0,72 к. Поп. б.л. рах.! Або: Ексклюз. тов. кл. люкс! Тільк. для абон. MTS. Зниж. до 90% Дет. 111*1* тощо. Фактично будь-яке слово може бути скороченим і у певній гештальтситуації зрозумілим.

Якщо такі типи гештальтвідношень, як "ситуативне розуміння" і "неточне розуміння" є сприяють виникненню і розвиткові полісемії, то натяк може розцінюватись як каталізатор синонімії, щоправда, особливого її підтипу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.;
2. *Безпаленко А.М.* Зміни у змісті слова у дзеркалі гештальтпсихології // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті Леоніда Булаховського: Зб. наук. пр. (Ювілейний випуск до 120-річчя з дня народження). – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – С. 7 – 18;
3. *Безпаленко А.М.* Зміни у змісті слова у дзеркалі гештальтпсихології. Субститутивне розуміння (ч.2.) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Спеціальний випуск. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – С. 113 – 124;
4. *Безпаленко А.М.* Принцип суміжності і зміни в слов'янському та індоєвропейському вокалізмі // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць, вип. 10. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – С. 14 – 21;
5. *Большой психологический словарь* / Под редакцией Б. Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – СПб.: Питер, 2006. – 666 с.;
6. *Вертгаймер М.* О гештальттеории / Макс Вертгаймер // Хрестоматія по історії психології. Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – М.: 1980. – С. 84 – 97;
7. *Выготский Л.С.* Мышление и речь / Л.С.Выготский // Психология мышления / под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.Ф. Спиридонова, М.В.Фаликман, В.В.Петухова – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С. 490 – 508;
8. *Ждан А.Н.* История психологии от античности до наших дней. Учебник для вузов. Издание 7-е исправленное и дополненное. / Антонина Николаевна Ждан – М.: Фонд "Мир", 2007. – 576 с.;
9. *Короткий психологічний словник* / За ред. В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1976. – 191с.;
10. *Ильф И., Петров Е.* Двенадцать стульев; Золотой теленок: [Романы] / Илья Ильф, Евгений Петров. – Архангельск: Сев.-Зап. кн. изд-во, 1988. – 639 с.;
11. *Соколов Е. Н.* Векторная психофизиология / Е.Н.Соколов // Психофизиология: Учебник для вузов / Под ред. Ю.И. Александрова. – 3-е изд. доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2006. – С. 438 – 465.